

Kitty van Dijk & Simon Ettehoven

PRAKTIJKBOEK

lesgeven in het mbo

Praktijkboek lesgeven in het mbo

Praktijkboek lesgeven in het mbo

Kitty van Dijck

Simon Ettekoven

**LUITGEVERIJ
COUTINHO**

bussum 2023

© 2023 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Concreat, Utrecht

Beeld omslag: linksboven: Editorial/ANP; rechtsboven: Shutterstock.com; linksonder: Alle/ANP; rechtsonder: Editorial/ANP

Beeld binnenwerk: p. 11, 33: Editorial/ANP; p. 59: Alle/ANP; overige: Shutterstock.com

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

De personen op de foto's komen niet in de tekst voor en hebben geen relatie met hetgeen in de tekst wordt beschreven, tenzij het anders vermeld is.

ISBN: 978 90 469 0851 8

NUR: 846

Voorwoord

Het idee voor dit boek ontstond in de praktijk, in de gesprekken met docenten die wij begeleiden in hun dagelijks werk in allerlei mbo-opleidingen. Het viel ons op hoe vaak in deze gesprekken werd gezegd: 'Had ik dit maar eerder geweten!' Vaak ging het dan om kleine, praktische aanwijzingen waardoor er in leersituaties door studenten effectiever gewerkt en geleerd werd. Maar het ging ook over wat die aanwijzingen nou eigenlijk met leren van doen hebben: waarom je als mbo-docent doet wat je doet.

Met dit boek willen we het gat vullen tussen moderne onderwijstheorie en didactische inzichten, en de dagelijkse praktijk in het mbo: een praktijkboek didactisch handelen in het mbo.

Dankwoord

In de allereerste plaats zijn wij veel dank verschuldigd aan de tientallen docenten die wij de afgelopen jaren mochten begeleiden in hun dagelijkse onderwijspraktijk in het mbo. Hun zoektocht naar goed onderwijs, hun inspirerende voorbeelden en hun honderd-en-een vragen stonden aan de basis van dit boek. Een grote groep mbo-docenten, interne begeleiders en lerarenopleiders heeft in verschillende stadia (proef)hoofdstukken van het boek gelezen en ons uitgebreid van feedback voorzien. Wij zijn hun daar heel dankbaar voor. Hun feedback heeft grote invloed gehad op de uiteindelijke vorm en inhoud van het boek. En zeker niet in de laatste plaats willen we onze vele (onderwijs)vrienden danken die het nooit moe werden te luisteren en even hardop mee te denken over de vele dilemma's die we bij het schrijven tegenkwamen.

Kitty van Dijck
Simon Ettekoven
Najaar 2023

Inhoud

Inleiding	9
1 Welkom in het mbo	11
1.1 Het mbo in vogelvlucht	12
1.2 Mbo-taal	16
1.3 Werken in een team	18
1.4 Verschillen in het mbo	21
1.5 Je eerste lessen	25
2 Over kennis en leren	33
2.1 Meer dan vakinhoud	33
2.2 Over informatie en kennis	34
2.3 Over leren	42
2.4 Het trainen van vaardigheden	46
2.5 Hybride leeromgeving	52
2.6 Je onderwijst niet alleen voor een beroep	54
3 Leren regisseren	59
3.1 Vier leersituaties	59
3.2 Leersituatie 1: De docent stuurt	62
3.3 Leersituatie 2: De docent en de student sturen	64
3.4 Leersituatie 3: De student stuurt	66
3.5 Leersituatie 4: De methode stuurt	68
3.6 Twee onderwijsmomenten, vier leersituaties	69
4 Gereedschap voor het werk	75
4.1 Een goed werk- en leerklimaat scheppen	76
4.2 Drie basisstrategieën	78
4.3 Veertig werkvormen en tools	92
4.4 De docent als instrument: vier petten	102
5 Op weg naar zelfsturend leren	109
5.1 Over zelfsturend leren	109
5.2 Wat heeft een student nodig om zichzelf te kunnen sturen?	118
5.3 Een coach organiseert feedback	123
5.4 Een coach stelt vragen	127
5.5 De weerbarstige praktijk: zeven voorbeelden	133

6 Leersituaties voorbereiden	139
6.1 Het kop-romp-staartmodel	139
6.2 Kennisoverdracht: een instructiesituatie voorbereiden	140
6.3 Verwerken van kennis voorbereiden	143
6.4 Studenten aan de slag: zelfsturend werken voorbereiden	146
6.5 Methodegestuurd leren voorbereiden	149
6.6 Een gemengde leersituatie voorbereiden	151
7 Onderwijs ontwerpen	155
7.1 Hoofddijnen van een ontwerp	156
7.2 In vier stappen naar een ontwerp	157
8 Nieuwe, uitdagende onderwijsconcepten	169
8.1 Over onderwijsconcepten	169
8.2 Vier motieven voor onderwijsontwikkeling	170
8.3 Consequenties voor de rol van de docent	174
8.4 Kansen en valkuilen van nieuwe onderwijsconcepten	178
9 Werken in een team	183
9.1 Wat is een team?	184
9.2 Een professionele cultuur	187
9.3 Kwaliteitsontwikkeling	189
9.4 Omgaan met leiding	191
Tien keer een goed begin	193
Literatuur	197
Register	199
Over de auteurs	205

Inleiding

Het mbo is een uitdagende onderwijssector met grote verschillen tussen studenten en opleidingen. Hét mbo bestaat niet. Werken in het mbo is een vak apart. Het vraagt niet alleen vakinhoudelijke, maar ook pedagogisch-didactische kennis en vaardigheid. Weten waarom je doet wat je doet. Daarover gaat dit boek.

Voor wie is dit boek?

Dit boek is geschreven voor beginnende en ervaren mbo-docenten, voor studenten van tweedegraadslerarenopleidingen met uitstroomprofiel mbo, en voor zij-instromers die het mbo binnenkomen via een PDG-opleiding (Pedagogisch Didactisch Getuigschrift).

Vooral voor die laatste groep is dit boek interessant. Zij-instromers brengen vele jaren aan beroepservaring mee de opleiding in. Dat is een groot goed. Tegelijk is de overstap naar het mbo echt een verandering van baan. Een goede verpleegkundige is niet vanzelfsprekend een goede docent verpleegkunde. Docent zijn is niet iets wat je zomaar even gaat doen. Docent zijn is een vak.

Docent zijn in het mbo

In dit boek benaderen we het vak 'docent' vanuit de mbo-praktijk. Daarin werk je met studenten in allerlei leersituaties. Dat vraagt om verschillende bekwaamheden:

- ▶ **Vakinhoudelijke bekwaamheid:** dit houdt in dat je op de hoogte blijft van de recente ontwikkelingen in jouw vakgebied.
- ▶ **Vakdidactische bekwaamheid:** hierbij moet je denken aan het ontwerpen en voorbereiden van leersituaties, het begeleiden van leerprocessen en het toetsen van het geleerde.
- ▶ **Pedagogische bekwaamheid:** deze heb je nodig om het leerklimaat zodanig te organiseren dat er ook daadwerkelijk geleerd kan worden.

Als docent in een professionele onderwijsgemeenschap zul je deze bekwaamheden op een professionele manier moeten leren inzetten.

Leersituaties

Zonet gebruiken we het woord 'leersituaties'. Dat woord hanteren we met opzet. In het mbo komen zoveel verschillende onderwijsvormen voor dat het woord 'les' de lading al lang niet meer dekt. Dit boek gaat over de kennis en

kunde die je nodig hebt om vakinhoudelijk, vakdidactisch en pedagogisch verantwoord te handelen in al die verschillende leersituaties.

Praktijk en theorie

In het mbo speelt de praktijk een vooraanstaande rol, zowel in leersituaties als in de beroepspraktijkvorming. De mbo-student wordt opgeleid tot beginnend professional: een zelfstandige beroepsbeoefenaar en een verantwoordelijk lid van de maatschappij. Daarbij gaat het niet alleen om weten, maar ook om kunnen en doen. Praktijk en theorie zijn in het mbo onlosmakelijk met elkaar verbonden. Hoe je daar als mbo-docent mee omgaat is een van de steeds terugkerende thema's van dit boek.

Dit boek gaat ook over het verband tussen de theorie en de praktijk van leren en onderwijzen. Of beter gezegd: over hoe je de theorie in de praktijk brengt. Voetballen kun je niet leren door er alleen een boek over te lezen. Hetzelfde geldt voor onderwijzen. Erover lezen kan je inzicht verbeteren en je op ideeën brengen, maar als je daar vervolgens niets mee doet blijft het boekenwijsheid. In dit boek beschrijven we dus vooral wat je, gebaseerd op stevige onderwijskundige theorie, kunt dóén. Dit ondersteunen we met voorbeelden, tips, vragen en suggesties. De theorie zelf beschrijven we kort en bondig, met aan het eind van elk hoofdstuk verwijzingen naar toegankelijke bronnen om verder in te lezen.

We hopen dat je dit boek een plek geeft. En dan niet in je boekenkast, maar op de hoek van je werktafel in de teamkamer.

Welkom in het mbo

Vier studenten zitten rond een grote tafel. 'Kijk even hiernaar', zegt een van hen. Hij wijst naar een getallenreeks op zijn laptop. 'Als ik dit verander, klopt de input van Maikel ook niet meer. Zo komen we nooit verder ...'

'Ik heb straks wel tijd om ernaar te kijken', zegt een tweede, 'maar wat ik hier heb moet eerst even af, anders komen we er sowieso niet.' Na wat geharrewar besluiten ze nog een half uur individueel door te werken en dan de docent erbij te roepen.

Het is stil in het lokaal. De studenten werken zelfstandig aan een module economie. Docent Ariëlle komt overeind en loopt naar een student die dromerig voor zich uit zit te staren.

'Kom je eruit, Fadime?' 'Het is hartstikke moeilijk mevrouw. En vandaag lukt niks.' Ariëlle zakt op de stoel naast haar. 'Probeer eens precies te zeggen waar je nu op vastloopt ...'

Een groepje studenten heeft de opdracht uit te zoeken wat precies het verschil is tussen kloosterbier en abdijbier. Ze zitten met hun docent Gerjan en andere studenten aan een soort stamtafel in een ruimte die meer op een café-restaurant lijkt dan op een leslokaal.

'Genoeg gestudeerd', zegt Gerjan. 'Ik wil nu horen wat het heeft opgeleverd. Jamie, jij bent de klant. Blijf maar gewoon daar zitten. Lisa, sta eens op, en neem de bestelling van Jamie op.' Lisa staat op en loopt naar Jamie. 'Wat kan ik voor u inschenken meneer?'

'Jullie hebben klooster- en abdijbier op het bord staan', begint Jamie. 'Wat is precies het verschil?'

'Wat zou jij doen?' Het blijft stil in het lokaal. Docent Wobbe heeft een filmpje laten zien van twee boas die op de stoep voor een café de grootste moeite hebben om drie potige jongens tot kalmte te brengen. 'Kom op, vorige week besproken. Wat zijn de drie gouden regels?'

Gefeliciteerd met je keuze voor het mbo! Dit eerste hoofdstuk is bedoeld om je een vliegende start te geven. Het kan gebeuren dat je als nieuwe mbo-docent pardoes voor de groep wordt gezet. Dan helpt het niet als je eerst dit hele boek moet bestuderen om te weten wat je moet doen. Daarom biedt dit hoofdstuk je de bagage die je nodig hebt om jezelf door de eerste weken of maanden heen te slaan. Je vindt in dit hoofdstuk nog weinig theorie over leren en lesgeven. Wel biedt het veel handige weetjes. In de hoofdstukken hierna gaan we dieper in op de praktische vaardigheden en achterliggende theorie die je nodig hebt om een goede docent in het mbo te worden.

In paragraaf 1.1 beschrijven we in vogelvlucht hoe het mbo in elkaar zit. Paragraaf 1.2 biedt een overzicht van veelvoorkomende begrippen in het mbo. In paragraaf 1.3 gaan we in op het werken in een team. In het mbo worden veel van de taken rondom het directe lesgeven door teamleden uitgevoerd. Het is goed daar snel je weg in te vinden. Paragraaf 1.4 gaat over de studenten in het mbo: een bont gezelschap met grote verschillen in zowel opleidings- als persoonlijke geschiedenis. In paragraaf 1.5 vind je een opzet die je kunt gebruiken voor je eerste lessen. We sluiten af met een terug- en vooruitblik.

1.1 Het mbo in vogelvlucht

Het middelbaar beroepsonderwijs treedt de laatste jaren steeds meer op de voorgrond. Er is een groeiend tekort aan gekwalificeerde vakmensen. Ook in de landelijke politiek krijgt het mbo geregeld aandacht. En terecht. Er wordt in Nederland veel gesproken over hoger- of lageropgeleiden alsof daar niks tussenin zit. Meer en meer wordt echter duidelijk dat de afgestudeerden van het *middelbaar* beroepsonderwijs een sleutelrol spelen in de Nederlandse economie. Zonder mbo'ers geen nieuwbouw, geen rijdende treinen, geen goed werkende internetverbindingen en geen lekker hapje in een restaurant. Het mbo voorziet talloze bedrijven van kundige vakmensen. Van deskmedewerker tot podiumbouwer, van verpleger tot logistiek medewerker: ze worden allemaal opgeleid in het mbo. Je kunt met recht zeggen: 'mbo'ers houden Nederland draaiend'. Rineke van Daalen schreef een interessant boek over de rol van mbo-afgestudeerden in de maatschappij: *Gewoon werk* (2017). Hierin laat zij zien hoe in tal van bedrijven mbo'ers een sleutelrol vervullen.

Vraag 1

Hoe heb jij in jouw dagelijks leven met het mbo te maken? Geef een voorbeeld van een situatie waarin jij afhankelijk was van het vakmanschap van een mbo-opgeleide professional.

Dat het mbo al die verschillende sectoren bestrijkt, betekent ook dat het een heel breed werkterrein is met grote verschillen tussen opleidingen, studenten, docenten en organisatievormen. Het is moeilijk iets over 'de docent' in het mbo te schrijven wat in gelijke mate voor alle docenten in het hele mbo geldt. Er is een behoorlijk verschil tussen in een techniekhal studenten begeleiden bij het bouwen van hun ontwerp, en studenten verpleging het verschil tussen een virus- en een bacterie-infectie uitleggen. En tussen een student helpen de leer- en leefregels van de opleiding te accepteren, en een andere student kunnen loslaten omdat die heeft laten zien te kunnen doen wat nodig is.

Die verschillen maken docent zijn in het mbo tot een heel interessant, maar ook complex beroep. Het mbo verwacht van zijn docenten in de eerste plaats vakinhoudelijke bekwaamheid en een hbo-denk- en werkniveau. Dat betekent goed op de hoogte blijven van de ontwikkelingen in de actuele beroepspraktijk. Daarnaast verwacht het mbo pedagogische en didactische vakbekwaamheid (Onderwijsloket, z.d.). Dat wil zeggen dat docenten de theorie van belangrijke pedagogische en didactische principes kennen en die om kunnen zetten in boeiend, up-to-date onderwijs voor hun studenten. Zij-instromers vanuit de beroepspraktijk volgen daartoe een van de zogenoemde PDG-opleidingen (Pedagogisch Didactisch Getuigschrift).

In mbo-opleidingen staat de praktijk centraal. Je kunt nog zoveel weten, maar je moet je studenten het ook leren *doen*. Of het nu gaat over klantvriendelijkheid of over het gebruik van een 3D-printer, bedlift of boekhoudsysteem: leren op het mbo betekent leren in, van en voor de praktijk. Daarvoor moeten je studenten dingen weten en kunnen.

Van de moderne professional wordt verwacht dat deze flexibel kan schakelen tussen theorie en praktijk. Dat is nodig om in te kunnen spelen op de complexe, steeds veranderende beroepspraktijk. Van mbo'ers wordt verwacht dat zij na hun opleiding kunnen functioneren als zelfstandig, verantwoordelijk medewerker en lid van de maatschappij. Burgerschap is niet voor niks ook onderdeel van het curriculum.

Vraag 2

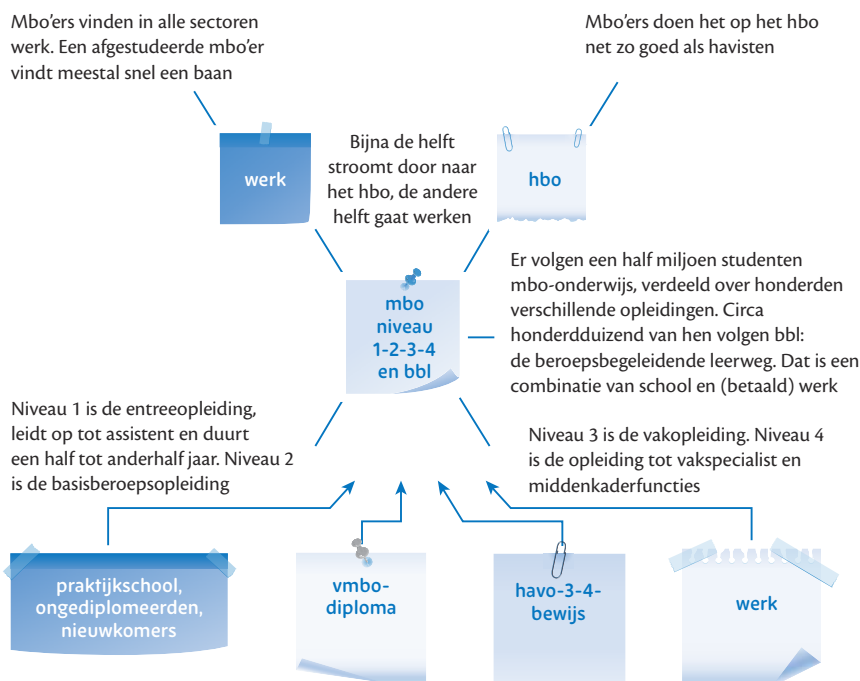
Geef een voorbeeld uit je eigen praktijk van het verband tussen weten en kunnen. Welke kennis of theorie ging er schuil achter een alledaagse handeling?

De organisatie van het mbo

Het overgrote deel van de mbo-opleidingen wordt verzorgd door de zestien zogenoemde roc's (regionale opleidingscentra). Deze liggen vaak in of om provinciehoofdsteden. Roc's zijn grote instituten met duizenden studenten

verdeeld over talloze mbo-opleidingen. Naast de roc's zijn er de aoc's: de beroepsopleidingen van de agrarische sector, ook wel 'groene roc's' genoemd. Tot 2017 vielen die onder het toenmalige Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie. Daardoor staan ze nog enigszins apart van de andere beroepsopleidingen. Verder is er een groot aantal gespecialiseerde, relatief kleine vakscholen, zoals het Airport College, gericht op allerlei beroepen rond de luchtvaart, of de goud- en zilversmedenopleiding in Schoonhoven. In totaal zijn er honderden verschillende mbo-opleidingen.

In figuur 1.1 zie je in grote lijnen hoe het mbo is opgebouwd, waar de studenten vandaan komen en waar ze naartoe gaan.

Figuur 1.1 De opbouw van het mbo (naar Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs Bedrijfsleven, z.d.)

Het vmbo is de grootste leverancier van mbo-studenten. Circa zeventig procent van de mbo-studenten heeft het vmbo als vooropleiding. De overige dertig procent bestaat uit instromers vanuit de havo of een werk- of uitkeringssituatie, en nieuwkomers met grote verschillen in voorgeschiedenis. Studenten zonder gekwalificeerde vooropleiding starten veelal in niveau 1 of 2. Een vmbo-diploma of hoger geeft recht op toelating tot niveau 3 en 4. De website van de MBO Raad geeft actuele en gedetailleerde informatie over mbo-opleidingen en de kwalificatiestructuur: www.mboraad.nl.

Vier niveaus

Het mbo kent vier opleidingsniveaus; zie tabel 1.1.

Tabel 1.1 De vier opleidingsniveaus van het mbo

Niveau	Soort opleiding	Aantal jaar
Niveau 1	Entreeopleiding	Een half tot anderhalf jaar
Niveau 2	Basisberoepsopleiding	Eén à twee jaar
Niveau 3	Vakopleiding	Twee à drie jaar
Niveau 4	Vakspecialist en middenkaderopleiding*	Drie à vier jaar

* Met recht op doorstroming naar het hbo

We lichten de verschillende niveaus toe:

- ▶ **Niveau 4** leidt op tot vakspecialist en middenkaderfuncties. Afgestudeerden geven ook vaak leiding aan uitvoerende medewerkers. Niveau 4 geeft recht op doorstroming naar het hbo. Op dit niveau speelt theorie een belangrijkere rol dan op niveau 2 of 3. Ongeveer de helft van de studenten kiest voor niveau 4.
- ▶ **Niveau 3** leidt op tot zelfstandig beroepsbeoefenaar. Kennis van en inzicht in achterliggende theorie speelt op dit niveau een minder beslissende rol.
- ▶ **Niveau 2** wordt de basisberoepsopleiding genoemd. Deze richt zich meer op routinehandelingen en procedures.
- ▶ **Niveau 1** zijn de zogenoemde entreeopleidingen. Studenten van deze opleidingen zijn vaak zeer divers: van nieuwkomers zonder enige opleiding tot mensen die om uiteenlopende redenen uit het onderwijsproces zijn gevallen, en van hogeropgeleide immigranten met een uitstekende beheersing van de Engelse taal tot immigranten zonder enige Engelse of West-Europese taalvaardigheid.

Twee typen opleiding

Naast de vier niveaus kent het mbo twee typen opleiding:

- ▶ **De beroepsopleidende leerweg (bol):** Studenten volgen vijf dagen per week onderwijs, waarvan een wisselend gedeelte bestaat uit bpv (beroepspraktijkvorming), wat vroeger stage heette (zie paragraaf 1.2).
- ▶ **De beroepsbegeleidende leerweg (bbl):** Studenten werken al en volgen daarnaast verplicht onderwijs om gediplomeerd beroepsbeoefenaar te worden. Het is gebruikelijk voor bbl-studenten om een dag in de week onderwijs te volgen en de overige dagen te werken, maar er zijn ook opleidingen die het bbl-onderwijs anders invullen.

1.2 Mbo-taal

Het mbo heeft in de loop van de jaren een heel eigen taal ontwikkeld. Je zult er veel begrippen tegenkomen die je in andere vormen van onderwijs niet of nauwelijks hoort. Het is goed als je in je werk en opleiding zo snel mogelijk mee kunt praten. Daarom bespreken we hieronder een aantal begrippen die je misschien op je eerste dag al zult horen. Verder in dit boek zul je er nog veel meer tegenkomen.

Blended learning

Onder de verzamelnaam *blended learning* verstaat men de verschillende mengvormen van 'live' en online onderwijs. In veel mbo-opleidingen wordt naast 'gewone' (praktijk)lessen steeds meer gebruikgemaakt van digitale hulpmiddelen als kennisclips, Kahoot en LessonUp, en van lessen die volledig online zijn, of waarin een deel van de studenten online meekijkt. Elke opleiding heeft eigen toepassingen.

TIP

In elke opleiding vind je wel een of meer collega's die veel weten over blended learning en wat je daarvoor moet kunnen. Maak gebruik van hun kennis en ervaring!

Bpv

Wat vroeger stage heette, wordt nu bpv genoemd: beroepspraktijkvorming. Het is de verzamelnaam voor leren in praktijksituaties onder eindverantwoordelijkheid van de school.

TIP

Praat met je studenten over hun werkervaringen, zowel in formeel georganiseerde bpv als in hun zelfgekozen baantjes. Leg waar mogelijk de verbinding met hun opleiding.

Elektronische leeromgeving

Nagenoeg alle opleidingen werken met een elektronische leeromgeving met gereguleerde toegang voor studenten en docenten. Hier vind je leerdoelen, lesinhouden, filmpjes voor in de les, roosters, voortgangsrapportages en toetsresultaten; kortom, alle middelen en informatie die je maar kunt bedenken in en om de opleiding. Het is in veel opleidingen ook het communicatiekanaal met studenten en collega's.

TIP

Vraag ruim voor je eerste werkdag nadrukkelijk toegang tot de digitale werkomgeving van de opleiding, zodat je tijd hebt om de weg erin te leren kennen.

Hybride leren

Met de term hybride leren wordt bedoeld dat het mbo een mengsel is van leren op school en leren in de praktijk. Op elke mbo-opleiding is op zijn minst sprake van periodes van bpv afgewisseld met lessen op school. Er zijn ook mbo-vormen waarbij de opleiding vrijwel helemaal in de praktijk plaatsvindt.

TIP

Zorg dat je een goed beeld krijgt van hoe de hybride leeromgeving er voor jouw studenten precies uitziet. Hoe werken school en praktijk in jouw opleiding met elkaar samen?

Kwalificatiedossier

Het mbo werkt met kwalificatiedossiers. Deze beschrijven de eisen waaraan een student moet voldoen om het diploma te behalen. Een kwalificatiedossier bestaat uit een of meer kwalificaties die benodigde kennis en vaardigheden omschrijven. Kwalificaties bestaan uit een basisdeel en een profieldeel. Het basisdeel bevat de onderdelen algemene beroepskennis, Nederlands (en bij niveau 4 ook Engels), rekenen en burgerschap, verdeeld over kerntaken en werkprocessen. Het profieldeel is specifiek bedoeld voor een beroep(skwalificatie). Daarnaast zijn er ook keuzedelen. Met keuzedelen kunnen de studenten hun vakmanschap verbreden of verdiepen. Ze beslaan in totaal vijftien procent van de opleidingstijd. Studenten doen voor ieder keuzedeel examen.

TIP

Het is goed als een soort basisinformatie kennis te nemen van het kwalificatiedossier. Lees het door, praat erover met collega's en denk na over hoe je het kunt verbinden met het onderwijs dat jij gaat geven. Kijk op www.s-bb.nl/onderwijs/kwalificatiestructuur voor meer informatie.

Slb'er

In veel opleidingen hebben docenten ook een rol als slb'er, oftewel studie- en loopbaanbegeleider. Slb'ers bespreken de voortgang van het leerproces, ondersteunen studenten bij het leren en begeleiden ze zo goed mogelijk in hun ontwikkeling tot zelfstandig professional. Docenten krijgen voor deze rol 'slb-uren'. Je kunt deze enigszins vergelijken met de 'mentoruren' uit het voortgezet onderwijs.

TIP

Soms is er voor slb-uren een programma vastgesteld. Het kan ook zijn dat de activiteiten voor een groot deel aan jou worden overgelaten. Een valkuil is dat het een uurtje wordt met wat algemene mededelingen en wat individuele gesprekken. Bevrraag je collega's over wat zij precies in die uren doen!

Teamkamer

De teamruimte of teamkamer is iets anders dan de traditionele docentenkamer. In de teamkamer kun je meestal wel koffiedrinken en kun je elkaar in een pauze tegenkomen, maar het is vaak een echte werkruimte. Je kunt er de hele dag door collega's vinden die met allerlei klussen in en om het werk bezig zijn.

TIP

Voor- en nawerk in de teamkamer doen geeft je de mogelijkheid tot veel informeel overleg met je nieuwe collega's.

Vernieuwing

Steeds meer opleidingen kiezen voor nieuwe, uitdagende onderwijsconcepten waarin de docent een andere plek heeft dan in klassieke vormen van mbo-onderwijs. Zo wordt er gewerkt met opdrachten uit de praktijk, dus met een echt bedrijf als opdrachtgever. Of werken studenten allemaal aan een eigen leervraag, wat ervoor zorgt dat de docent meer coacht dan instructie geeft. In hoofdstuk 8 bespreken we de kenmerken van nieuwe onderwijsconcepten die wij in mbo-instellingen veel tegenkomen en staan we stil bij de kansen en valkuilen.

TIP

Als jouw opleiding voor zo'n nieuw concept heeft gekozen, is het belangrijk met je nieuwe collega's in gesprek te gaan over wat dat voor jou als docent betekent.

Vraag 3

Kende jij al deze begrippen? Welke zijn nieuw? Over welke wil je meer weten?

1.3 Werken in een team

Een opleiding bestaat soms uit verschillende uitstroomrichtingen. Veel roc's organiseren teams rondom deze uitstroomrichtingen. Als het aantal studenten per uitstroomrichting niet zo groot is, kan het ook zijn dat een opleiding ervoor kiest om een team te organiseren waarin meerdere uitstroomrichtingen

vertegenwoordigd zijn. Het gaat vaak om tien tot twintig docenten per team. Teamleden zijn docenten en naast het docentschap hebben zij vaak ook andere taken zoals het organiseren van de intake, van de bpv-plekken of van het slb-programma. Zoals eerder gezegd werken de teamleden vaak in een teamkamer.

Het dagelijks reilen en zeilen in de opleiding wordt vaak geregeld door een teamleider of teammanager. Je moet dan denken aan taken als het begeleiden van nieuwe docenten, de inhoudelijke afstemming van het curriculum en wat te doen als er iemand ziek is. Kortom: allerlei regelzaken. Het is echter ook een trend in het mbo om de taken van de teamleider uit te laten voeren door de teamleden. Men spreekt dan van een zelforganiserend team. Elk teamlid heeft dan naast het docentschap ook een andere taak en er is niet één persoon die de eindverantwoordelijkheid draagt; die draag je met elkaar. Als nieuwkomer is het belangrijk dat je, in wat voor team je ook komt, je plek kunt vinden en de spelregels leert.

Of je nou in een zelforganiserend team terechtkomt of in een team met een teamleider, er liggen binnen het team naast het docentschap allerlei interessante taken. Als beginnend docent stap je soms in de valkuil om meteen veel taken op je te nemen. Realiseer je echter dat goed onderwijs verzorgen je kerntaak is. Het is beter om in eerste instantie geen taken op je te nemen die hiervan afleiden. Als het niet anders kan, zorg er dan voor dat je eerst meeloopt met een collega die ervaren is in de taak die je op je hebt genomen.

TIP

Bespreek je ervaringen met de collega's uit je team. Wees open over je ervaringen en benut de gesprekken met je collega's om je eigen stijl te ontwikkelen.

Onderzoeker op je werkplek

Als je als teamlid goed wilt functioneren is het belangrijk dat je je ook als onderzoeker opstelt. Het mbo herbergt een schat aan ervaring, gewoontes en mogelijkheden om je onderwijs in te richten. De manier waarop in jouw opleiding onderwijs wordt gegeven is waarschijnlijk niet toevallig ontstaan. Er zijn vaak heel gerichte keuzes gemaakt op basis van allerlei opvattingen over goed (beroeps)onderwijs. Val als nieuwe docent niet te snel terug op vaste patronen of aannames. Word onderzoeker op je eigen werkplek. Beschouw de eerste maanden van je baan als onderzoeksperiode. Stel jezelf vragen als:

- ▶ Hoe werkt het hier? Waarom werkt het zo?
- ▶ Zijn dat bewuste keuzes? Welk denken of welke ervaringen zitten daarachter?
- ▶ Zie ik dat ook zo? Hoe kijk ik daarnaar?

Een goede manier om antwoord te krijgen op vragen over je nieuwe werkplek is het voeren van gesprekken. Dit helpt je ook een goed beeld te krijgen van de mensen waarmee je werkt. Een goed beeld van studenten, collega's en andere betrokkenen is essentieel voor het maken van verbinding met hen tijdens je werk. En goed onderwijs staat of valt met die verbinding.

Er zijn verschillende gespreksmogelijkheden:

- ▶ **Praten op bpv-plekken.** Het mbo draait vooral om de praktijk. Het is dus zaak een goed beeld te hebben van de beroepssector waarvoor je opleidt. Ook als je een taal, rekenen of burgerschap geeft. Neem contact op met de praktijkbegeleiders van je studenten. Regel dat je op de werkplek kunt komen kijken en begeleiders kunt bevragen over wat ze aan kennis, kunde en houding van je studenten verwachten.
- ▶ **Praten met collega's (in je team).** Neem de tijd om wat uitvoeriger te praten met enkele collega's, bijvoorbeeld je (onderwijskundig) leidinggevende. Bevraag je collega's over alles waarover je je de eerste weken verbaasd hebt. Onderzoek met hen wat de geschreven en ongeschreven regels van het team zijn, wat de visie op goed mbo-onderwijs binnen jullie opleiding is en wat dit alles betekent voor jouw werk met studenten.
- ▶ **Praten met studenten.** Kies in de eerste weken een stuk of drie studenten uit en vraag ze om tijdens schooltijd een gesprek met jou te voeren. Zeg dat je graag je studenten beter wilt leren kennen. Probeer een onafhankelijk interviewer te zijn. Bevraag de studenten op goede en slechte leerervaringen uit hun verleden, waarom ze voor deze opleiding gekozen hebben, wat een goede docent/begeleider volgens hen wel en niet doet, wat ze in hun vrije tijd doen, of ze al baantjes hebben en wat ze aan die baantjes opvalt. En zeker niet in de laatste plaats: wat hun toekomstdromen zijn.

Vraag 4

Met welk van deze gesprekken wil jij beginnen? Waarom?

Het is sowieso goed om veel met studenten in gesprek te gaan. Dit kan natuurlijk ook even in het voorbijgaan, of tijdens de les. Realiseer je wel dat een openbaar gesprek met de hele groep tijdens de les wederzijds vertrouwen vraagt. En dat je over de juiste kennis en oefening moet beschikken om te zorgen dat iedereen in zo'n gesprek tot zijn recht komt, en dat alles enigszins ordelijk en 'veilig' moet verlopen. In paragraaf 4.2 gaan we in op een strategie die je hierbij in kunt zetten: het leergesprek.

TIP

Een gesprek met studenten geeft je veel informatie. Neem jezelf voor hier minstens een paar keer per jaar de tijd voor te nemen.

1.4 Verschillen in het mbo

Je kunt niet spreken van ‘de’ mbo-student. De verschillen tussen studenten in vooropleiding en voorgeschiedenis, leergedrag, ambitie en persoonlijke mogelijkheden zijn enorm.

In paragraaf 1.1 heb je gelezen dat de grootste groep mbo-studenten direct is doorgestroomd vanuit het vmbo. Ze zijn 16 à 17 jaar oud en moeten nog circa twee jaar verplicht naar school. Er zijn ook havoleerlingen die voor het mbo kiezen. Het overgrote deel van deze instroom komt in een niveau 3- of 4-opleiding terecht. Niveau 4 bevat meer theorie, leidt ook op voor middenkaderfuncties en het diploma geeft toegang tot het hbo. Vaak starten studenten in een niveau 3/4-groep en kiezen ze later in de opleiding definitief voor niveau 3 of 4.

Daarnaast stromen er ook studenten in die om allerlei redenen geen (vmbo-) diploma hebben. Sommige zijn uitgevallen in het regulier onderwijs en zijn nog te jong om direct te gaan werken. Andere zijn herintreder in het onderwijs of nieuwkomer in Nederland. Hier zitten studenten bij met weinig onderwijs-geschiedenis, maar ook hogeropgeleiden. Het merendeel van deze studenten komt samen in een zogenoemde entree- of niveau 1-opleiding van een half tot anderhalf jaar.

Verschillen tussen studenten

Er zijn dus grote onderlinge verschillen tussen studenten, ook binnen dezelfde groep. Dat heeft consequenties voor je onderwijs. Jij als docent moet de omstandigheden zo vormgeven dat al je studenten kunnen leren. Dat is geen eenvoudige opgave. We geven drie tips:

- 1 Studenten met opvallend (leer)gedrag trekken gemakkelijk veel van jouw aandacht naar zich toe. Dit kan ertoe leiden dat je nauwelijks aan de minder opvallende studenten toekomt. Zorg er dus voor dat je elke les iedere student echt aandacht geeft, al is het maar even. Maak aantekeningen over waar de studenten zijn in hun leerproces.
- 2 Niets is zo onrechtvaardig als ongelijke mensen gelijk behandelen. Iedereen heeft recht op de opleiding die bij de eigen situatie past. Durf studenten dus verschillend te behandelen. Niet elke regel hoeft voor iedereen te gelden. Dat is ook omgaan met verschillen.
- 3 Leren in school gaat veelal door middel van taal. Taal leer je het snelst in een rijke taalomgeving. Zorg dus voor een rijk taalaanbod in de leeromgeving. Laat studenten zoveel mogelijk in de doeltaal met elkaar communiceren. Maak duo's of trio's van studenten die niet al te veel in taalniveau van elkaar verschillen.

Verschillen tussen niveaus

Ook het niveau van de groep waar je les aan gaat geven maakt nogal wat uit voor de vormgeving van je les. Een groep niveau 1-2 die net binnenkomt, stelt heel andere eisen aan jou als docent dan een groep niveau 4 in het afsluitende jaar.

Niveau 1 en 2

Als het werken met niveau 1- en/of 2-groepen tot jouw takenpakket behoort en je daarmee geen ervaring hebt, is het goed zo snel mogelijk te rade te gaan bij ervaren collega's. Vraag ze jou te helpen met een aanpak waarvan zij hebben ervaren dat deze werkt. Eenmaal aan de slag kun je gaan variëren naar eigen inzicht. Er is geen onderwijsrecept dat werkt voor elke mbo-student. In elke groep kun je studenten tegenkomen met ingewikkeld (leer)gedrag.

Een docent over niveau 1 en 2: 'Het werken met niveau 1- en 2-groepen was voor mij een heel goede leerschool. Je merkt direct wat werkt en wat niet. Je groep is een kristalheldere spiegel; je krijgt terug wat je geeft. Het was pittig in het begin, maar ik heb er ontzettend veel van geleerd.'

Bbl en bol

Docenten ervaren bbl-studenten vaak als een heel ander type student dan bol-studenten. Sommige bbl-studenten komen met tegenzin naar school. Ze haten de schoolbanken en staan veel liever de hele week op de steiger, 'maar het moet nou eenmaal'. Anderen vinden het juist heel prettig hun werkervaringen op school te kunnen delen. Lesgeven aan een bbl-groep vraagt veel flexibiliteit van de docent. Ook daar geldt de regel: verbind jouw lessen zoveel mogelijk met de praktijk van de studenten.

Vraag 5

Ken jij mensen die een niveau 1- of 2-mbo-opleiding of bbl hebben gevolgd? Hoe kijken zij terug op hun opleiding?

Vier stelregels voor een goede start

Geen enkele onderwijsstart gaat alleen maar over rozen. In de eerste weken tuimel je ongetwijfeld in een aantal valkuilen. Deze vier stelregels kun je gebruiken om daar makkelijker weer uit te klimmen:

- 1 Zorg voor een plezierige leer- en werkplek.
- 2 Stel heldere regels.
- 3 Sturen én volgen.
- 4 Je kunt niet alles!

1 Zorg voor een plezierige leer- en werkplek

Veel studenten komen niet in de eerste plaats naar school om te leren. Als de coronacrisis iets duidelijk heeft gemaakt, is het wel hoe belangrijk de school voor studenten is als het gaat om sociale interactie. De meeste mbo-studenten zitten qua leeftijd in de overgangsfase van puber naar volwassene.

Jij bereidt hen voor op zowel werken als maatschappelijk functioneren. De werkhouding en de sociale gedragingen die jij van hen vraagt, zijn de opmaat naar hun zelfstandig functioneren als volwassene. Het gaat in jouw lessen en in de interactie met je studenten dus niet alleen maar om het doorgeven van kennis. De school is ook een sociale omgeving. Het is de taak van de docent ervoor te zorgen dat iedereen zich daar welkom, gezien en erkend voelt. Laat je studenten dus merken dat je aandacht voor hen als persoon hebt. In onderwijsjargon heet dat ‘verbinding maken’. Het helpt als je:

- ▶ snel de namen kent en interesse toont voor iedereen's hobby's en achtergrond;
- ▶ in de les ook wat van jezelf laat zien;
- ▶ niet alles klassikaal doet, maar ook veel korte een-op-eengesprekken voert.

Vraag 6

Noem een paar kenmerken van lessen uit jouw onderwijsverleden waar je met veel plezier naartoe ging.

2 Stel heldere regels

Regels stellen begint al met basale zaken: iedereen komt op tijd en heeft de juiste spullen bij zich, en eenmaal in de les is iedereen aan het werk; niets doen is geen optie (Van Dijck & Ettekoven, 2021). Dergelijke regels zijn voor lang niet alle studenten vanzelfsprekend. Je moet hier zo mee om weten te gaan dat het leerklimaat goed blijft en er effectief geleerd kan worden, zonder dat het een dagelijkse strijd wordt. Dat vraagt een bijzondere mix van vriendelijke vasthoudendheid en flexibiliteit. De eerste weken met een nieuwe klas zijn daarin van groot belang. Wat je daar laat lopen, win je maar met moeite terug.

Wees niet bang voor maatwerk. Een regel waar de een zich heel simpel aan kan houden, kan voor de ander een onmogelijke opgave zijn. We geven een voorbeeld:

De studenten krijgen een grote, complexe opdracht waar ze drie weken aan mogen werken. Het is docent Tara al eerder opgevallen dat twee studenten bij elke stap die ze zetten feedback vragen aan haar. Tara wil hun leren om eerst goed naar hun eigen werk kijken voordat ze om feedback vragen. Daarom spreekt ze met de twee studenten af dat zij in die drie weken drie keer om feedback mogen vragen. Voor de rest van de groep geldt deze regel niet. Dat leidt in eerste instantie tot veel frustratie. Aan het einde van de periode is de ene student voor wie de beperking geldt nog steeds een beetje boos. De andere student brengt een bos bloemen mee voor Tara.

Het wordt anders als het gedrag van een of meer studenten het leerklimaat voor de anderen onveilig maakt. Dan is helderheid geboden. Als er een cruciale grens wordt overschreden, moet je dat direct duidelijk maken: 'Als je je zo gedraagt, kun je niet in deze ruimte zijn!' Sjoemelen met die grenzen leidt vaak van kwaad tot erger. Op zo'n overschrijdingsmoment moet jij dus de 'pedagogische muur' zijn waar studenten niet omheen kunnen:

- ▶ Wees vriendelijk vasthoudend als het om effectief leergedrag gaat.
- ▶ Verbind het gewenste gedrag op school met gedrag in de beroepspraktijk.
- ▶ Bewaak te vuur en te zwaard het leerklimaat.

Vraag 7

Wat is een regel die in jouw leersituaties altijd geldt?

3 Sturen én volgen

Zelfsturing staat bij alle mbo's hoog in het vaandel. Het is een sleutelwoord bij toekomstgericht onderwijs. Het moderne bedrijfsleven vraagt om medewerkers die initiatief nemen, zelfstandigheid tonen en kunnen inspielen op veranderende omstandigheden.

Er zijn echter enorme verschillen tussen studenten in het vermogen tot zelfsturing. Dat geldt voor alle niveaus. Er zijn niveau 2-studenten die zich heel zelfstandig door de leerstof heen kunnen werken, en niveau 4-studenten die zonder de ondersteunende structuur van hun docent het diploma nooit zullen halen. Bedenk ook dat het voor studenten oneindig veel moeilijker is zichzelf te sturen bij een leertaak die ze als saai en verplicht ervaren, dan bij een leertaak die ze boeiend en uitdagend vinden.

Maatwerk leveren als het gaat om zelfsturing is dan ook een van de grootste uitdagingen voor een mbo-docent. In hoofdstuk 5 besteden we daarom veel aandacht aan dit thema. Voor nu alvast de volgende aandachtspunten:

- ▶ Kijk goed naar je studenten en honoreer hun verschillen. Behandel ze niet allemaal gelijk.
- ▶ Help studenten om hun werk in behapbare blokken te organiseren.
- ▶ Hoe groter de betekenis van de leerstof voor de student, des te makkelijker ontstaat zelfsturing.

Vraag 8

Was jij toen je dezelfde leeftijd had als je studenten in staat om jezelf te sturen op het gebied van leerprocessen? Of had je veel behoefte aan steun daarin vanuit de opleiding?